

Sweep Line holati: s_0, s_2, s_3, s_4

Navbat: e_2, b_2, b_0, b_3, b_4

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Hisoblash geometriya qanday masalalarni hal qiladi?
2. Yuqoridagi keltirilgan hisoblash geometriya masalalaridan tashqari qanday masalalarni keltira olasiz?
3. Minimal qavariq qobiq tushunchasiga ta'rif bering.

13-§. Xesh jadvallar

13.1. Xesh jadvallar va ularni tashkil etish

Xesh jadvali - bu assotsiativ massiv interfeysini amalga oshiruvchi ma'lumotlar tuzilmasi, ya'ni juftlarni saqlashga (kalit, qiymat) va uchta amalni bajarishga imkon beradi: yangi juftlikni qo'shish, qidirish amali va juftlikni kalit bilan o'chirish.

Xesh jadvallarining ikkita asosiy varianti mavjud: zanjirli va ochiq adreslash. Xesh jadvali ba'zi bir H massivini o'z ichiga oladi, ularning elementlari juftliklar (ochiq adreslash bilan xesh jadvali) yoki juftliklar ro'yxati (zanjir bilan xesh jadvali) bo'ladi.

Xeshlash – bu ixtiyoriy uzunlikdagi kirish ma'lumotlari majmuasini ma'lum bir algoritm tomonidan bajarilgan, belgilangan o'lchamdagi chiqish massivga aylantirish jarayoni. Bunday algoritmni amalga oshiruvchi funksiya **xesh funksiya**, transformatsiya natijasi xesh yoki xesh yig'indisi deyiladi. Xesh funksiyasi quyidagi xususiyatlarga ega:

- bir xil ma'lumotlar bir xil xeshni beradi;
- "deyarli har doim" turli xil ma'lumotlar boshqacha xesh beradi.

Ikkinchi xususiyatdagi "deyarli har doim" izohi xeshlarning aniq o'lchamiga ega bo'lishidan kelib chiqadi, shu bilan birga kirish ma'lumotlari bu bilan cheklanmaydi. Natijada, biz xesh funktsiyasi kirish ma'lumotlari to'plamidan xeshlar to'plamiga xaritalashni amalga oshiramiz, bu esa ularning kardinalligi ancha past bo'ladi. Dirixle prinsipiga ko'ra, har bir xesh uchun bir nechta turli xil ma'lumotlar

to'plamlari bo'ladi. Bunday moslik **kolliziya** deb ataladi. Agar biron bir muammoni hal qilishda kirish ma'lumotlari cheklangan bo'lsa, siz bunday xeshlar to'plamini tanlashingiz mumkin, shunda uning aniqligi kirish ma'lumotlari to'plamining muhimligidan oshib ketadi. Bunday holda, biz inyeksion xaritalashni aniqlaydigan xesh funksiyasini qurishimiz mumkin (mukammal xeshlash). Biroq, umuman olganda, kolliziya muqarrar. Kolliziya ehtimoli xesh funksiyasi sifatini baholash uchun ishlatiladi. Yaxshi xesh funksiyasi quyidagicha ishlaydi:

- mavjud bo'lgan barcha xesh oralig'i maksimal darajada ishlatiladi;

- kirish ma'lumotlarining ozgina o'zgarishi ham mutlaqo boshqacha xeshni berishi kerak, to'qnashuvlar faqat butunlay boshqacha ma'lumotlar uchun ro'y berishi kerak.

Xeshlash o'zi obyektga tasodifiy o'zgaruvchini xaritalashga o'xshaydi. Birinchi xususiyat natijasida xeshlar o'zlarini bir tekis taqsimlangan tasodifiy o'zgaruvchilar kabi tutishi kerak, bu butun diapazondan foydalanishni ta'minlaydi, bu foydali bo'lishi mumkin, masalan, xesh jadvalini tuzishda.

Polynomial xeshlash. Quyida oddiy, ammo samarali xeshlash algoritmini ko'rib chiqamiz. Xesh funksiyamizni quyidagicha aniqlaylik:

$$h(s) = \sum_{i=0}^N b^{N-i} \cdot \text{code}(s_i) \quad (1)$$

yoki

$$h(\text{pref}_i) = b \cdot h(\text{pref}_{i-1}) + \text{code}(s_{i-1}), \quad (2)$$

bu yerda $N = \text{strlen}(s) - 1$, pref_i – uzunlik prefiksi i , b -baza, asos. $\text{code}(s_i)$ –simvol kodi.

Agar (1) formulani kengaytirsak, biz N tartibli polinomni olamiz. (2) formula xeshni rekursiv shaklda o'rnatadi va kod yozishda foydalaniladi.

Belgilar kodiga va asosga e'tibor qaratish lozim, chunki bazani tanlash kodlarga bog'liq bo'ladi. Kod ASCII jadvalidagi belgilar kodi yoki alfavitdagi tartib raqam bo'lishi mumkin. Masalan, agar muammo har qanday satr ingliz alifbosining faqat kichik harflaridan iborat bo'lishiga kafolat beradigan bo'lsa, unda tartib raqami belgilar kodlari uchun yaxshi imkoniyatdir. Simvollar satrdagi mumkin bo'lgan har

qanday belgining maksimal kodidan oshib ketishi kerak va odatda asosiy son tanlanadi (garchi raqamning soddaligi uchun qat'iy talablarga javob bermagan bo'lsa ham). Masalan, 31, 37 va boshqalar asoslari inglizcha kichik harflarning satrlari uchun javob beradi.

Shunga qaramay, shuni ta'kidlash joizki, biz xeshni hech qanday cheklamaymiz, bu xeshlash ta'rifiga ziddir. Bunday holda, ikkita chiqish usuli mavjud: modul bo'yicha bo'lish amalidan yoki uzun arifmetikadan foydalanish.

Birinchi variant uzun arifmetikaga ega bo'lmagan tillarda keng qo'llaniladi. Bundan tashqari, xesh saqlanadigan butun sonli ma'lumotlar turi bu bo'linishni avtomatik ravishda amalga oshiradi (turlarning ko'payishi natijasida qo'shimcha bitlar avtomatik ravishda yo'qoladi). Natijada biz cheklangan xeshlar to'plamini olamiz, ammo yana kolliziya xavfi mavjud. Bundan tashqari, ko'p polinomli xeshni "buzish" ehtimoli mavjud.

Ikkinchi variantda kolliziya ehtimoli pastroq. Biroq, kattaroq xeshlar to'plamini qo'llab-quvvatlash, qo'shimcha xotira va ikkita xeshni taqqoslash uchun zarur bo'lgan vaqtni talab qiladi, bu oddiy ma'lumotlarni taqqoslashdan ko'ra tezroq.

Masalan, satrni inglizcha kichik harflardan iborat deb taxmin qilamiz. Quyida 37 raqamini asos qilib olamiz.

```
#include <iostream>
#include <string.h>
using namespace std;

long long Heshlash(char s[])
{
    long long h = 0;
    int base = 37;
    for(int i=0; i<=strlen(s); i++)
    {
        h = h* base + s[i] - 61 +1;
    }
    return h;
}
```

```

int main()
{
    char s[100];

    for(int i=1; i<10; i++)
    {
        cin.getline(s,100);
        cout<<s<<" "<<Heshlash(s);
        cout<<endl;
    }
}

```

9-jadval.

Xesh jadvallardan foydalanish samaradorligi

Konteyner / Amal	Insert (qo'shish)	Remove (O'chirish)	Izlash (find)
Massiv	$O(N)$	$O(N)$	$O(N)$
Ro'yxat	$O(1)$	$O(1)$	$O(N)$
Saralangan massiv	$O(N)$	$O(N)$	$O(\log N)$
Ikkilik qidiruv daraxti	$O(\log N)$	$O(\log N)$	$O(\log N)$
Xesh-jadval	$O(1)$	$O(1)$	$O(1)$

Barcha ma'lumotlar yaxshi bajarilgan konteynerlarni, yaxshi tanlangan xesh funksiyalarini taqdim etdi.

Ushbu jadvaldan nega xesh jadvallardan foydalanish kerakligi juda aniq ko'rinib turibdi. Ammo keyin qarama-qarshi savol tug'iladi: nega ular doimo ishlatilmaydi? Javob juda sodda: har doimgidek, birdaniga hamma narsani olish mumkin emas, ya'ni: ham tezlikdan, ham xotiradan yutib bo'lmaydi. Xesh jadvallari noqulay va ular operatsion jarayonning

asosiy savollariga tezda javob berishlari bilan birga, ulardan foydalanish har doim juda qimmatga tushadi.

13.2. C++ dasturlash tilida xesh jadvallarni realizatsiya qilish

C++ dasturlash tilida xesh jadvallarni hosil qilish uchun map konteyneri aniqlangan. map konteyner vector, list, deque kabi boshqa konteynerlarga juda o'xshaydi, lekin ozgina farqi mavjud. Bu konteynerga birdaniga ikkita qiymat qo'yish mumkin. Shunday qilib, bu map misolni batafsil ko'rib chiqaylik:

```
#include <iostream>
#include <map>    //map bilan ishlash uchun kutubxonani ulash
using namespace std;
int main()
{
    ///map oshkor initsializatsiyalash
    map <string,int> myFirstMap = { { "Mother", 37 },
                                    { "Father", 40 },
                                    { "Brother", 15 },
                                    { "Sister", 20 } };

    /// initsializatsiyalangan mapni ekranga chiqarish
    for (auto it = myFirstMap.begin(); it != myFirstMap.end(); ++it)
    {
        cout << it->first << " : " << it->second << endl;
    }

    char c;
    map <char,int> mySecondMap;
    for (int i = 0, c = 'a'; i < 5; ++i, ++c)
    {
        mySecondMap.insert ( pair<char,int>(c,i) );
    }

    /// initsializatsiyalangan mapni ekranga chiqarish
    for (auto it = mySecondMap.begin(); it != mySecondMap.end(); ++it)
    {
```

```

    cout << (*it).first << " : " << (*it).second << endl;
}
return 0;
}

```

Map bilan bog‘liq ba'zi asosiy funksiyalar quyida keltirilgan:

begin() - iteratorni mapdagi birinchi elementga qaytaradi

end() - iteratorni mapdagi oxirgi elementdan keyingi nazariy elementga qaytaradi

size() - mapdagi elementlar sonini qaytaradi

max_size() - mapda saqlanishi mumkin bo'lgan elementlarning maksimal sonini qaytaradi

empty() - mapning bo'shligini tekshiradi

pair_insert(keyvalue, mapvalue) - mapga yangi element qo'shiladi

erase(iterator position) - elementni iterator ko'rsatgan joydan olib tashlaydi

erase(const g) - mapdan "g" kalit qiymatini olib tashlaydi

clear() - mapdagi barcha elementlarni olib tashlaydi

Kolliziya muammosi. Tabiiyki, savol tug‘iladi, nega biz bir qator katakchaga ikki marta kirib olishimiz mumkin emas, chunki har bir elementga mutlaqo boshqacha natural sonlarni taqqoslaydigan funksiyani taqdim etish shunchaki mumkin emas. Kolliziya muammosi xesh funksiyasi turli elementlar uchun bir xil natural sonni hosil qilganda paydo bo‘ladigan muammo.

Ushbu muammoning bir nechta yechimlari mavjud: zanjirlash usuli va ikki marta xeshlash usuli.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Xesh jadval nima?
2. Xesh jadvallardan foydalanish samaradorligini taqqoslang
3. Xesh funksiyasiga misol keltiring
4. Satrlar uchun xesh funksiyasini qo‘llang

5. Xesh funksiya ma'lumotlar strukturasi qo'llaniladigan sohalarga qaysilar kiradi?

Mustaqil ishlash uchun masalalar:

1. C++ tilida xesh jadvallarni hosil qiling.
2. C++da xesh jadvallarning metodlarini qo'llang

14-§. Xesh funksiya

Xesh funksiyalar – ixtiyoriy uzunlikdagi kirish ma'lumotini chiqishda belgilangan uzunlikdagi xesh qiymatga aylantirib beruvchi bir tomonlama funksiyalarga aytiladi. Xesh funksiyalar kriptografiya va zamonaviy axborot xavfsizligi sohasida ma'lumotlarni to'laligini tekshirishda foydalaniladi. Elektron to'lov tizimlari protokollarida ham istemolchi kartasi ma'lumotlarini bank-emitentga to'liq yetkazish uchun foydalaniladi.

Xesh funksiya – ixtiyoriy uzunlikdagi M-ma'lumotni fiksirlangan uzunlikga siqish yoki ikkilik sanoq sistemasi ifodalangan ma'lumotlarni fiksirlangan uzunlikdagi bitlar ko'rinishidagi qandaydir kombinatsiyasi (svertkasi) deb ataluvchi funksiya.

Ta'rif. Xesh-funksiya deb, har qanday

$$h: X \rightarrow Y$$

oson hisoblanuvchi va $\forall M$ –ma'lumot uchun $h(M) = H$ fiksirlangan uzunlikga ega bo'lgan funksiyaga aytiladi.

Berilgan M-ma'lumotning $h(M)$ –xesh qiymatini topish uchun avvalo ma'lumot biror «m» -uzunlikdagi bloklarga ajratilib chiqiladi. Agar M-ma'lumot uzunligi «m» -ga karrali bo'lmasa, u holda oxirgi to'lmay qolgan blok «m»- uzunlikga olindan kelishib olingan maxsus usulda biror simvol yoki belgi (masalan "0" yoki "1") bilan to'ldirilib chiqiladi. Natijada hosil qilingan M-ma'lumot bloklariga:

$$M = \{ M_1, M_2, \dots, M_n \}$$

quyidagicha siqishni (svertkani) hisoblash protsedurasi qo'llaniladi:

$$H_0 = \nu,$$

$$H_i = f(M_i, H_{i-1}), \quad i = 1, 2, \dots, n$$